

РОДІОН ПРИШВА,

магістр публічного управління та адміністрування, аспірант відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

RODION PRYSHVA,

Master of Public Management and Administration, PhD Student at the Department of History and Theory of Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

<https://orcid.org/0009-0001-1933-3329>

pryshvarodion@gmail.com

Опитувальник як методична форма вивчення революцій: на прикладі теорії Питирима Сорокіна¹

За останні десятиліття Україна стала місцем відродження таких фундаментальних соціально-політичних явищ, що їх суспільства переживали у першій половині ХХ століття — передусім ідеться про революції та війни періоду 1900–1920-х років. У цьому сенсі особливо привертає увагу те, що війна між Росією та Україною набула позиційних форм, характерних для Першої світової: ця метаморфоза є показовою, оскільки держави, котрі опиняються перед необхідністю ведення статичних бойових дій (static warfare), найбільш уразливі до процесів революціонування. Досвід російсько-японської війни (1904–1905 роки), під час якої спалахнула перша російська революція (1905–1907 роки), а також власне Великої війни (1914–1918 років), яка у 1917-му призвела не лише до поширення бунтів у армії Франції (див.: Rolland, 2005), а й до повноцінних революцій у Росії (1917 рік) (Skocpol, 1979), є яскравою ілюстрацією правомірності наведеної тези.

Отже, вивчення теорії революційних процесів та історії революцій стає практично важливим для вітчизняної соціологічної думки, оскільки дає змогу визначити перспективи розвитку російсько-українського війни та окреслити ті

¹ Статтю підготовлено у перебігу виконання науково-дослідницької роботи Інституту соціології НАН України «Теоретичний синтез в сучасній соціології: підстави, проблеми, перспективи» (01 січня 2023 року — 31 грудня 2025 року). Науковий керівник роботи — Володимир Резнік.

Цитування: Пришва, Р. (2024). Опитувальник як методична форма вивчення революцій: на прикладі теорії Питирима Сорокіна. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 158–169, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.158>.

виклики, які можуть постати перед суспільствами обох держав, що воюють, у найближчому майбутньому.

Проте слід визнати, що розроблення таких питань є неможливим без наявності у дослідника належного методологічного фундаменту, здатного забезпечити плідне розуміння революційних процесів. Утворення відповідного підґрунтя починається з того, що соціолог осмислює зв'язок між соціологічною теорією та методологією історії, класиком якої традиційно вважають Марка Блока. Ця початкова вимога є тим більш правомірною, що у своїх працях визнані дослідники революцій — від Алексиса де Токвіля до Бейлі Стоуна — вивчали події, які стали спадщиною насамперед історичної науки.

Таким чином, мета цієї статті полягає у висвітленні взаємодії між соціологічним знанням про революції та методологією історії на прикладі класичної теорії Питирима Сорокіна та методологічних поглядів Марка Блока. Для досягнення цієї мети буде, по-перше, проведено загальний огляд праці американського дослідника «Соціологія революції», по-друге, виявлено тотожність викладених у ній методологічних підходів до вивчення революційних процесів з методикою опитувальника французького історика і, по-третє, продемонстровано, як сконструйований на базі соціологічної теорії Питирима Сорокіна опитувальник може бути використаний для аналізу архівних документів революційних періодів.

Попередньо слід відзначити, що формування методологічного фундаменту більшості праць із соціології революцій відбувалося, по-перше, під впливом парадигми, в межах якої працював той чи інший дослідник (переважно це марксистська, веберіанська, біхевіористська та структурно-функціоналістська парадигми), а також на підставі аналізу вторинних джерел, по-друге, та порівняльно-історичного методу, по-третє.

Так, згаданий Питирим Сорокін в період написання свого *magnum opus* «Соціологія революції» перебував під безпосереднім впливом популярних у першому десятилітті ХХ століття ідей біхевіоризму (Sorokin, 1925). Відповідно, дослідник виявив ключові патерни зміни суспільної поведінки, аналізуючи революції в різні періоди історії людства за вторинними джерелами — від Античності до Новітнього часу. Інший відомий дослідник революцій першої половини ХХ століття — Крейн Брінтон — хоч і не перебував під впливом конкретної парадигми, проте також залишався відданим принципам порівняльно-історичного методу: звертаючись до широкого кола вторинних джерел, у своїй праці «Анатомія революції» він представив теорію розвитку революційного процесу від моменту падіння старого режиму до фази встановлення диктатури (Brinton, 1938).

Далі, у другій половині ХХ століття вплив соціологічних парадигм починає радикальним чином впливати на загальну спрямованість думки дослідників революції. Наприклад, відомий соціолог Барінгтон Мур у процесі написання своєї праці «Соціальні витоки диктатури та демократії» перебував під впливом марксизму (Barrington Moore, 1966). Зокрема, досліджуючи проблему встановлення демократичних та диктаторських режимів у різноманітних суспільствах, він дійшов висновку про важливу роль у відповідних процесах класу поміщиків

і класу селян. Цікаво, що аналогічна парадигма вплинула на його докторантку — Теду Скочпол, яка разом з тим у своєму дослідженні «Держави і соціальні революції» також звернулася до структуралізму (Skocpol, 1979). У результаті на основі вивчення вторинних джерел вона провела порівняльний аналіз революцій у Франції, Російській імперії та Китаї. Паралельно мультипарадигмальний підхід до вивчення революції запропонував Чарльз Тилі: у своїй праці «Від мобілізації до революції» він ретельно розглянув проблематику колективної дії (Tilly, 1978). Слід додати, що особливістю дослідження Чарльза Тилі було використання первинних джерел — архівних документів, що їх він аналізував за строго регламентованими схемами.

Так чи інакше, але заданий на початку минулого століття вектор розвитку соціологічної теорії революції зберігається і у XXI столітті. Наприклад, дослідження Бейлі Стоуна «Переглянута анатомія революції» (Stone, 2013) й «Пересмислення революційних змін в Європі» (Stone, 2020) базуються на спадщині усіх зазначених вище класиків соціологічної думки. Це твердження також є правомірним щодо праць Джека Голдстоуна, оскільки в його «Революції і повстанні в ранньому новому часі» (Goldstone, 1991) та «Довіднику з революцій у XXI столітті» (Goldstone, 2022) окреслено комплексний погляд на революційні процеси переважно з позицій теорій революції XX століття. Однак слід додати, що на тлі загального інтересу до революцій XVIII–XX століть сучасна соціологічна думка активно вивчає досвід Арабської весни і прагне осмислити його у порівняльно-історичній перспективі — саме цю лінію проводять такі дослідники, як Асеф Баят (Bayat, 2017), Мансур Моадел і Мішель Гельфанд (Moaddel, Gelfand, 2017), а також Джордж Лоусон (Lawson, 2019).

Якщо ж говорити про традицію дослідження методології історії в контексті вивчення творчості Марка Блока, то розроблення відповідних питань ми зустрічаємо у статті Емброуза Рафтиса «Компаративний метод Марка Блока і сільська історія Середньовічної Англії», де було окреслено загальну характеристику методологічних поглядів згаданого французького історика (Raftis, 1962). До спеціалізованих досліджень з цієї проблематики слід віднести також працю Лоренса Волкера «Нариси з історичної лінгвістики та порівняльного методу Марка Блока» (Walker, 1980) і книгу Деніела Широ «Соціальний та історичний ландшафт Марка Блока» (Chiot, 1984). Загальні ж питання еволюції школи Анналів та її ролі в формуванні методології історії висвітлювали Джон Льюїс Гедис (Gaddis, 2002), Сюзана Фелман та Мар'ята Рахікайнен (Fellman, Rahikainen, 2011), Джозеф Тендлер (Tendler, 2013), Пітер Берк та Марек Там (Tamm, Burke, 2018), а також Йонас Альског (Ahlskog, 2021) та Ричард Коен (Cohen, 2022).

Разом із тим використання дослідження Питирима Сорокіна «Соціологія революції» для виявлення зв'язку соціологічної теорії з методологією історії зумовлене тим фактом, що структура його праці найбільше відповідає тим вимогам, які Марк Блок вважав засадовими для проведення історичного дослідження. І справді, на думку французького історика, перед інтерпретацією певних явищ спочатку відбувається їх відкриття, коли дослідник (переважно історик) звертається до архівних документів, причому не просто «читаючи», але бу-

квально «допитуючи» їх відповідно до певних попередньо сформульованих запитань (Bloch, 1963: p. 19). Реалізація цього процесу вимагає підготовки опитувальника (le questionnaire) — методичної форми, здатної систематизувати таку роботу зі свідченнями й забезпечити якісний процес отримання нового знання (Bloch, 1963: p. 20).

Питирим Сорокін, зі свого боку, незалежно від методологічних настанов французького історика виконав ці вимоги, подавши фундаментальну теорію революційного процесу. Відзначимо, що його праця не передбачала відкриття нових фактів з історії революцій чи аналізу архівних джерел відповідних періодів. Проте процес отримання Питиримом Сорокіним нових соціологічних знань у сфері соціології революції був повністю підпорядкований базовим принципам побудови опитувальника Марка Блока. Це відбулося завдяки тому, що американський соціолог мав теоретичний фундамент і розроблений категоріальний апарат, які систематизували його інтелектуальні зусилля в роботі зі вторинними джерелами. Для підтвердження цього тезису достатньо окреслити контури теорії Питирима Сорокіна.

Питирим Сорокін і його теорія революції

На думку американського дослідника, революція є, перш за все, «зміною поведінки членів суспільства, з одного боку; їхніх психіки та ідеології, переконань та вірувань, моралі та оцінок — з іншого» (Sorokin, 1925: p. 11). Революція має рішучий вплив на біологічний склад населення, характер селекції, процеси народжуваності, смертності та шлюбності; вона також призводить до деформації морфологічної структури соціуму та суттєвої зміни соціальних процесів. Важливо зауважити, що в праці Питирима Сорокіна подано двофазову модель розгортання революційного циклу, який, своєю чергою, проходить етапи від «нормального» періоду до 1-ї стадії, від 1-ї стадії до 2-ї стадії «реакції», а від 2-ї стадії «реакції» повертається до «нормального» періоду (Sorokin, 1925: p. 8).

Загалом, як вважав дослідник, «революційні мутації» мають три ключові особливості — масовість, швидкість і «різкість», а також специфічний характер (Sorokin, 1925: p. 32).

Якщо говорити про першу характеристику, то вона полягає в тому, що революційні зміни з обсяжно-просторової точки зору охоплюють значні території. Інакше кажучи, серед населення різних географічних зон відбуваються водночас і процес «згасання» певних умовних рефлексів та деформації багатьох поведінкових актів, і «прищеплення» відповідному населенню нових реакцій (Sorokin, 1925: pp. 32–33).

Що стосується другої характеристики, то вона полягає в такому: соціальні зрушення під час революції здійснюються значно швидше, ніж у «нормальний» період існування соціуму; мають місце інтенсивні процеси циркуляції та мобільності, а зміни в поведінці людей відбуваються впродовж місяців чи навіть тижнів (тоді як за умови нормального стану на це мали піти десятиліття) (Sorokin, 1925: p. 33).

Нарешті, третю, специфічну характеристику «революційних мутацій» Питирим Сорокін розглядає в рамках вчення про сутність безумовних та умовних рефлексів, причому, на його думку, взаємодія останніх буває або антагоністичною, або ж солідарною. Так, коли базові безумовні рефлекси відтворюються, умовні рефлекси можуть успішно «співіснувати» з ними. Однак коли один із основних безумовних рефлексів перебуває в стані утиску, а відповідна «безумовна» потреба не може бути задоволена людиною і коли низка умовних рефлексів виконують роль «гальма», що заважає виконанню безумовних, тоді виникає ситуація за якої між утиснутим безумовним рефлексом та «гальмівним» умовним розпочинається гострий конфлікт (Sorokin, 1925: p. 33).

При цьому американський соціолог наголошує, що цей конфлікт тим гостріше, чим сильніше безумовний рефлекс зазнає утиску, а його синтез з умовним унеможливується. Зазвичай, в цьому конфлікті безумовний рефлекс перемагає умовний — останній просто перестає відтворюватись. З цього дослідник робить кілька важливих висновків: по-перше, головними причинами революцій були обставини, що викликали сильний утиск якогось безумовного рефлексу або шерегу таких рефлексів у мас; по-друге, утиснуті безумовні рефлекси починають тиснути на всі контрарні умовні рефлекси, результатом чого стає згасання останніх у поведінці мас; по-третє, утиснуті безумовні рефлекси викликають появу, зміцнення та розвиток у мас таких умовних рефлексів, які за тих або інших обставин не тільки не гальмують виконання перших, а й сприяють максимальному їх задоволенню (Sorokin, 1925: p. 33).

Треба також спинитися на наведеній вище двофазовій моделі революційного процесу, оскільки деформація поведінки мас на першому та другому етапах суттєво різниться.

Зокрема, під час першої фази революції відбувається послаблення та згасання великої кількості умовних рефлексів, контрарних за наявних обставин до утиснутих безумовних рефлексів мас. Наслідком таких пертурбацій стає «біологізація» поведінки членів відповідного соціуму, причому чим більша кількість «гальмівних» умовних рефлексів згасає, тим сильніше розвивається процес біологізації — homo socius перетворюється на homo animalis. Після «відпадиння» цих стримувальних умовних рефлексів (за приклад таких Питирим Сорокін наводить релігійні, морально-правові, естетичні та інші гальмівні умовні рефлекси) безумовні рефлекси набувають повну свободу для дієвого прояву. Саме тому людина та її поведінка стають функцією тільки безумовних подразників та відповідних безумовним рефлексів (Sorokin, 1925: p. 35).

Окремо слід вказати на три специфічні особливості першого етапу революції. По-перше, біологізація тут досягає свого ультимативного прояву через особливі умови революційного середовища. Зокрема безумовні рефлекси виявляють себе у найбільш садистичних формах, не тільки через власну повну свободу від стримувальних умовних рефлексів, а й через комплекс подразників у вигляді боротьби як базової моделі діяльності в перший період революції. Це, своєю чергою, лише стимулює маси до різноманітних проявів насилля та розвороту до стану варварства й дикості. По-друге, перша стадія революції супроводжується

процесами нервового збудження, прямим наслідком чого стає стихійність та величезна деструктивна активність людей. По-третє, на цій фазі з'являються такі умовні рефлексії, які не тільки не стримують утиснуті безумовні рефлексії, але допомагають задовольнити їх — *post factum* вони легітимують прояви насилля, чим лише сприяють його пролонгації. Результат таких процесів — анархія (Sorokin, 1925: p. 37).

Що ж стосується другої фази революції («реакції»), то, на думку американського соціолога, вона супроводжується процесами «гальмування» безумовних рефлексів. Цей процес відбувається з двох причин: через виснаженість «революційним гіпердинамізмом» та появу сильнодійових гальмівних безумовних стимулів (зазвичай терору). Останні у процесі формування нових умовних рефлексів поступово перестають використовувати (Sorokin, 1925: pp. 38–39).

Також слід зауважити важливу деталь: як і у випадку з першою фазою революції, період «реакції» має три ключові особливості. По-перше, біологічне ядро поведінки мас починає вводитися в межі умовних гальмівних рефлексів — відбувається їхня регенерація, причому як старих, так і нових. По-друге, утворюється домінування процесів гальмування над процесами збудження, соціалізації — над біологізацією, і *homo animalis* починає поступово перетворюватися на *homo socius* (Sorokin, 1925: pp. 39–40).

Загалом, саме в таких теоретичних рамках Питирим Сорокін розглядає деформацію мовленнєвих рефлексів; реакцій покори та панування; трудових рефлексів; рефлексів власності; статевих рефлексів; релігійних, моральних, конвенційних, естетичних та інших форм соціальної поведінки; а також психіки членів революційного суспільства (Sorokin, 1925: pp. 41–192).

Важливо окреслити й напрацювання американського соціолога в царині питань зміни соціальної структури суспільства, яка на першому етапі революції стає безформною, оскільки лінії соціального розшарування швидко стираються, а механізми, що мають бути регуляторами циркуляції, паралізуються (Sorokin, 1925: pp. 232–234). Сама ж циркуляція набуває «анархічного» характеру, і це врешті-решт призводить до знищення «нормального стану» соціуму. Зовсім протилежні процеси відбуваються на другому етапі революції: починається регенерація соціальної структури суспільства та відтворення механізмів відбору та циркуляції, які забезпечують системність, порядок і гнучкість соціуму. Понад те, як вважає Питирим Сорокін, нова структура суспільства радикально не відрізняється від структури старого режиму (Sorokin, 1925: p. 234).

Також слід зазначити, що американський соціолог вирізняє характерні для революційного циклу риси коливання розміру груп, зміни їхньої чисельності та циркуляції. Перша особливість відповідних процесів «анархічного» періоду революції — їхня висока швидкість; друга — масовість; третя — широка амплітуда коливань розміру груп; четверта — висока швидкість формування нових складних груп; п'ята — специфічність механізму відбору, розміщення та циркуляції індивідів (Sorokin, 1925: p. 235). Що ж стосується другого, «реакційного» періоду революції, то тут ми можемо побачити діаметрально протилежні про-

цеси: перше — появу зворотної циркуляції (тенденції набуття індивідами їхнього дореволюційного соціального статусу); друге — зменшення амплітуди коливання об'ємів груп; третє — відновлення роботи старого механізму відбору та розміщення індивідів; четверте — наближення соціальної структури до дореволюційних параметрів. Всі ці процеси мають безпосередній вплив на поведінку індивіда, який бере участь в окреслених вище процесах (Sorokin, 1925: pp. 235–237).

Останнє, на чому необхідно спинитися, — це зміна соціальних процесів у період революцій. Зокрема, якщо говорити про механізми управління, то під час першого етапу революції їхнє функціонування підпорядковується принципам анархічного автономізму; натомість на етапі реакції відбувається перехід до деспотичного етатизму, який після завершення самої революції починає поступово спадати (Sorokin, 1925: pp. 300–301). Зміни відбуваються і в економічному житті революційного суспільства: стрімке падіння виробництва, загальне збіднення, повна дезорганізація всього економічно життя — все це супроводжує «анархічний» етап революційного циклу. Характерно, що за цієї фази також відбувається зменшення майнової диференціації населення, тоді як на другому, реакційному етапі — посилення економічної нерівності. Всі ці процеси набувають завершення в кількісному зменшенні населення країни, на території якої відбувається революція, оскільки мають місце зниження народжуваності, збільшення смертності від епідемій, бідності, голоду, а також інших чинників, серед яких і громадянська війна (Sorokin, 1925: p. 317).

Як висновок слід відзначити, що з методологічного погляду праця американського соціолога являє собою послідовний рух від загального опису характеристик революційних процесів до конкретних, чітко класифікованих відповідно до тверджень про характер революційних процесів історичних прикладів. Це можна простежити вже в першій частині дослідження: після загального опису змін суспільної поведінки в революційні періоди Питирим Сорокін виокремлює конкретні типи деформацій на прикладі різноманітних революцій — від Античності до Новітнього часу. Саме така структура викладення матеріалу, яка побудована навколо конкретних біхевіористичних категорій («мовні рефлексии», «реакції підпорядкування та владарювання», «трудові рефлексии» тощо), дала змогу американському соціологу продуктивно підійти до аналізу революційних процесів за вторинними джерелами. Фактично Питирим Сорокін створив повноцінний опитувальник, який інтенціоналізував його інтелектуальні зусилля, спрямувавши їх на відбір необхідних фактів для побудови теорії революції.

Практичне застосування отриманих результатів

Розглянувши теорію американського дослідника та встановивши її зв'язок з методологічними поглядами французького історика, можна продемонструвати практичну застосовність отриманого знання для аналізу архівних документів революційних періодів. Зокрема, розробки Питирима Сорокіна щодо типів революційних деформацій перетворюються в опитувальник, далі використовуюва-

ний для аналізу звіту, надісланого Київському губернаторському старості Звенигородським повітовим комендантом від 18 червня 1918 року¹. У цей період Української революції на території Звенигородського повіту Київської губернії спалахнуло велике селянське повстання проти режиму гетьмана Павла Скоропадського та австро-німецьких військ. Безпосереднім поштовхом до початку виступів стали дії німецько-гетьманського загону, відправленого владою Української Держави в Лисянську волость для придушення заколоту серед місцевих мешканців, які не бажали відновлювати поміщицьку економію (Scherbatiuk, 2002).

З позиції теорії Питирима Сорокіна події розгорталися в період першої (анархічної) фази революції, коли реакційні сили, представлені гетьманською адміністрацією та австро-німецькими окупаційними військами, намагалися придушити революційні настрої в селянському середовищі Української Держави та забезпечити перехід країни до стану порядку. У конкретному випадку названу функцію виконували гетьманські офіцерські каральні загони та німецькі підрозділи.

З перших рядків звіту і до його завершення чітко можна простежити повну деформацію рефлексів покори агентам державної влади — 7 червня згаданий загін та окремі німецькі частини з боями покинули село Лисянки та зіткнулися із запеклим опором на підступах до Звенигородки. Наступного дня, 8 червня, в повітовому місті почався повноцінний виступ проти влади — під час боїв начальник місцевої в'язниці був тяжко поранений, арештанти, випущені повстанцями, одразу ж озброїлися, наглядачі в'язниці розбіглися. Крім того, представники гетьманської адміністрації та німецькі частини були змушені відступити до місцевого комерційного училища, де вони фактично опинилися в оточенні. Того ж дня повстанці розгромили загін німецьких гусарів у районі сіл Ольховиця та Гусаково і захопили при цьому 2 гармати із 60 снарядами.

Показово, що в документі повстанців представники гетьманської адміністрації маркують як «бандитів», хоча власне бунтівники ідентифікують себе як «партизани», котрі, відповідно, ведуть «партизанську війну».

Зі слів командира повстанців — Левка Шевченка — окупаційні війська «безсовісно господарювали і розорювали мешканців», внаслідок чого народ почав вимагати скликання Установчих Зборів, відновлення земельного комітету, а самого гетьмана Павла Скоропадського визнав «авантюристом». Як бачимо, гетьманська адміністрація та німецькі війська намагалися відновити трудові рефлекси для забезпечення економічної ефективності Української держави, що *post factum* передбачало повернення економічних порядків старого режиму. Це викликало невдоволення серед широких верств селянського населення, оскільки впродовж 1917 року вони займалися самочинним переділом поміщицької землі.

Слід додати, що весь виступ проти влади супроводжувався гаслами «Бий кадетів!», що також є виявом характерної для першої фази революції деформації мовних рефлексів.

¹ ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 14–15.

Разом із тим фігура згаданого коменданта Шевченка яскраво відображає типова для революції інтенсифікацію процесів горизонтальної та вертикальної мобільності. Ще на початку 1917 року названий діяч був поручиком-авіатором російської імператорської армії, а згодом — сотником армії УНР. У середині 1918-го Левко Шевченко став командиром повстанців у Звенигородському районі. Понад те, існують дані, що він намагався об'єднати у своїх руках керівництво всім селянським рухом на півдні Київської губернії (Scherbatiuk, 2002). Попри те, після придушення Звенигородського повстання Левко Шевченко був арештований і відправлений до Києва. Зі столиці, однак, йому вдалося втекти — до падіння режиму Павла Скоропадського він переховувався на півдні України. Але вже в перших числах січня 1919 року Левко Шевченко повернувся до Звенигородки й ізнов був арештований іншим організатором повстання в повіті, колишнім місцевим повітовим отаманом Михайлом Павловським (Scherbatiuk, 2002). Як бачимо, за два роки революції Левко Шевченко перейшов зі статусу поручика російської армії в статус сотника армії УНР (горизонтальна мобільність), потім — у статус командира партизанських загонів (висхідна вертикальна мобільність), а згодом — у статус в'язня гетьманського режиму та втікача (низхідна вертикальна мобільність).

У документі також фіксується деформація рефлексів власності — 8 червня повстанці почали грабувати місто, що завдало йому, якщо вірити звіту, великих збитків; при цьому пограбування відбувалися у формі «обшуків» — це типове виправдання злочинів проти власності в революційні періоди (Sorokin, 1925: pp. 58–60).

Далі у рапорті можна простежити деформацію морально-правових рефлексів, котрі, як писав Пителим Сорокін, забезпечують недопущення вбивств, а також зазіхань на здоров'я і тілесну недоторканність — у революційні періоди катування і вбивства людей відбуваються з винятковою жорстокістю (Sorokin, 1925: pp. 137–140). Зрештою, 10 червня, після укладення перемир'я між німецькими військами і повстанцями, офіцерський каральний загін та представники гетьманської адміністрації були видані повстанцям. Арештованих перевели в місцеву тюрму, де їх спочатку побили. Того ж дня було зв'язано вбито повітового старосту, його помічника і ще чотирьох офіцерів. Наступного дня, 11 червня, 25 офіцерів із загону були вислані по волостях на самосуд — з них 15 були знайдені мертвими.

Висновки

Підбиваючи підсумки, слід визнати, що створення опитувальників на підставі соціологічних теорій дає змогу вивести аналіз архівних документів на якісно інший рівень. У конкретному випадку для соціолога відкривається нова перспектива аналізу революційних процесів, оскільки він набуває можливості перейти від використання вторинних джерел до методичного аналізу корпусу первинних джерел. Прямим результатом цього стане підвищення якості соціально-історичного знання, оскільки дослідник почне документально відтворювати життя революційного суспільства. Звідси випливає висновок про імовір-

ність у майбутньому документального повороту в історичній соціології та соціології революції. Утім, забезпечення такої перспективи вимагає від істориків та соціологів тісної співпраці в питаннях, що стосуються конструювання опитувальників, а також процедур відбору первинних матеріалів і способів їх аналізу. З іншого боку, навіть попри поступову цифровізацію існує реальна проблема доступу до необхідних архівних джерел різних країн, в яких відбувалися революції, і це лише посилює необхідність міжнародної дослідницької кооперації. У разі виконання перелічених умов буде створено належну методологічну та емпіричну базу для появи якісно нових досліджень в царині соціології революції, що, зрештою, дасть змогу соціологам використовувати більш надійні джерела для аналізу причин, перебігу та наслідків революцій.

Джерела / References

- Ahlskog, J. (2021). *Primacy of Method in Historical Research: Philosophy of History and the Perspective of Meaning*. New York, NY: Routledge.
- Bayat, A. (2017). *Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bloch, M. (1963). *Mélanges Historiques* (T. 1). Paris: S.E.V.P.E.N.
- Brinton, C.C. (1938). *The Anatomy of Revolution*. New York: W.W. Norton & Co.
- Chirot, D. (1984). The Social and Historical Landscape of Marc Bloch. In: T. Skocpol (Ed.), *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, R. (2022). *Making History: The Storytellers Who Shaped the Past*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Fellman, S., Rahikainen, M. (2011). *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Gaddis, J.L. (2002). *The Landscape of History: How Historians Map the Past*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Goldstone, J.A. (1991). *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- Goldstone, J.A. (2022). *Handbook of Revolutions in the 21st Century: The New Waves of Revolutions, and the Causes and Effects of Disruptive Political Change (Societies and Political Orders in Transition)*. Cham: Springer International Publishing.
- Lawson, G. (2019). *Anatomies of Revolution*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Moaddel, M., Gelfand, M.J. (2017). *Values, Political Action, and Change in the Middle East and the Arab Spring*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Moore, B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston, MA: Beacon Press.
- Raftis, J.A. (1962). Marc Bloch's comparative method and the rural history of mediaeval England. *Mediaeval Studies*, 24, 349-368.
- Rolland, D. (2005). *La Grève des tranchées: Les mutineries de 1917*. Paris: Imago.
- Scherbatiuk, V.M. (2002). The armed uprising in Zvenigorodka. [In Ukrainian]. *Voenna istoriia*, 2, 43-53. [=Щербатюк, В.М. (2002). Звенигородське збройне повстання. *Воєнна історія*, 2, 43-53.]
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sorokin, P. (1925). *The Sociology of Revolution*. Philadelphia, London: J.B. Lippincott Company.
- Stone, B. (2013). *The Anatomy of Revolution Revisited: A Comparative Analysis of England, France and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone, B. (2020). *Rethinking Revolutionary Change in Europe: A Neostructuralist Approach*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Tamm, M., Burke, P. (2018). *Debating New Approaches to History*. London, UK: Bloomsbury Academic.

Tendler, J. (2013). *Opponents of the Annales School*. New York: Palgrave Macmillan.

Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Walker, L.D. (1980). A Note on Historical Linguistics and Marc Bloch's Comparative Method. *History and Theory*, 19, 154-164.

Отримано/Received 26.01.2024

РОДІОН ПРИШВА

Опитувальник як методична форма вивчення революцій: на прикладі теорії Пителима Сорокіна

У статті розглянуто взаємодію між соціологічним та історичним знанням на прикладі теорії революції Пителима Сорокіна і методологічних поглядів Марка Блока. Для досягнення цієї мети було проведено загальний огляд праці американського дослідника «Соціологія революції» та виявлено тотожність викладених у ній методологічних підходів до вивчення революційних процесів із методикою опитувальника французького історика. Отримані результати дали змогу використати напрацювання Пителима Сорокіна в якості методичної форми Марка Блока для аналізу архівного документа, присвяченого опису Звенигородського повстання на території Київської губернії у червні 1918 року. В результаті було продемонстровано, що конструювання опитувальника на базі соціологічної теорії є важливим завданням для дослідника, який працює у сфері історичної соціології та соціології революції. Використання запропонованої методичної форми дозволяє підвищити якість соціально-історичного знання, оскільки дослідник може документально відтворити життя суспільства, яке перебувало в умовах революційного стану. На підставі тісної співпраці між соціологами та істориками щодо питань, пов'язаних із розробленням опитувальників, узгодженням процедур відбору первинних матеріалів та способів їх аналізу, є реальна можливість здійснення в майбутньому документального повороту в історичній соціології та соціології революції. Прямим результатом таких процесів може бути створення належної методологічної та емпіричної бази для появи якісно нових досліджень в царині соціології революції, що має надати соціологам змогу використовувати більш надійні джерела для аналізу причин, перебігу та наслідків революцій.

Ключові слова: Пителим Сорокін, Марк Блок, Павло Скоропадський, Звенигородське повстання, Українська революція, Українська держава, опитувальник, громадянська війна, партизанська війна

RODION PRYSHVA

The questionnaire as a methodical form of studying revolutions: on the example of Pitirim Sorokin's theory

The article explores the interaction between sociological and historical knowledge using the example of Pitirim Sorokin's theory of revolution and the methodological views of Marc Bloch. To achieve this goal, a general overview of the work «Sociology of Revolution» by an American researcher was conducted, and the identity of the methodological approaches presented therein to studying revolutionary processes with the questionnaire technique of a French historian was revealed. The obtained results allowed for the utilization of Pitirim Sorokin's developments as a methodological framework by Marc Bloch for analyzing an archival document describing the Zvenyhorod uprising in the territory of Kyiv province in June 1918. As a result, it was demonstrated that constructing a questionnaire based on sociological theory is an important task for a researcher working in the field of historical sociology and sociology of

revolutions. The use of the proposed methodological framework enables the enhancement of the quality of socio-historical knowledge, as the researcher can documentarily reproduce the life of society experiencing revolutionary conditions. Given close cooperation between sociologists and historians regarding the development of questionnaires, the coordination of procedures for selecting primary materials and methods of analysis, there is a real possibility of a documentary turn in historical sociology and sociology of revolutions in the future. A direct outcome of such processes could be the establishment of a proper methodological and empirical basis for the emergence of qualitatively new research in the field of sociology of revolutions, ultimately allowing sociologists to utilize more reliable sources for analyzing the causes, course, and consequences of revolutions.

Key words: Pitirim Sorokin, Marc Bloch, Pavlo Skoropadskyi, Zvenyhorod uprising, Ukrainian revolution, Ukrainian State, questionnaire, civil war, guerrilla warfare